

זכויות הדת במסגרת שירותו של חייל חרדי בצה"ל

הקמת גדוד חרדי בצה"ל עוררה תקווה שמדובר בצעד לקראת שילוב החרדים בחברה הישראלית. אבל יותר משהיא ביטוי לשילוב של החרדים בחברה הישראלית, היא שימור של "החומות" שביניהן מעדיף הציבור החרדי להסתגר. קיום הגדוד מעורר שאלות לא פשוטות בתחום חופש הדת והחופש מדת מצה"ל. אולם למרות כל אלה זוהי כנראה הדרך הטובה ביותר האפשרית לשילוב של חיילים חרדים בצה"ל

אל"ם (מיל') שמיל פלג

מחירותו, אך ודאי שלא היה בכוונתה לשלול ממנו את כל זכויותיו.

במדינה דמוקרטית-ליברלית, שצבאה מבוסס על שירות של מתנדבים, ניתן אולי להצביע על הקבלה בין יחסי דת-מדינה ליחסי דת-צבא, שכן במסגרת ההחלטה על ההתנדבות לשירות יכול המתלבט להכניס את היחסים בין הדת לצבא בין מכלול שיקוליו. לעומת זאת, במדינה שבה קיים חוק שירות חובה, לא קיים חופש הבחירה אם להתגייס. לכן הבחינה של

**למרות הדמיון הרב בין הצבא
לשלטון טוטליטרי, מן הראוי לזכור
כי החייל היה, הווה ויהיה אזרח של
המדינה הליברלית**

יחסי דת-צבא צריכה להתבצע דרך משקפיים שונים במקצת מאלה שבהם אנו בוחנים את היחסים בין דת למדינה במדינה דמוקרטית-ליברלית מודרנית.

שלושה מושגי יסוד עיקריים קיימים ביחסי דת-מדינה:³ חופש הדת, החופש מדת ו"איסור המיסוד" (האיסור להפוך את הדת לממוסדת). במאמר הזה אני עוסק ביחסים בין שלושת מושגי היסוד האלה לבין השירות בצה"ל לאור קיומו של מסלול הנח"ל החרדי.

מטרת המאמר היא לבחון את היחס המוענק לצעירים החרדים שבחרו לשרת בצה"ל ולבחון אם היחס הזה - במשקפי המשפט הציבורי - הוא ראוי. זוהי שאלה כבדת משקל, אם

הפגיעה בזכויותיו של האזרח בעת שירותו בצבא היא הכרחית ואף רצויה לצורך קיומה של מסגרת צבאית. זאת ראה אף המחוקק לנגד עיניו עת ניסח את חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו.¹

חייל, ככלל, אינו יכול לבחור את חבריו. אין הוא אחראי על שיבוצו, אין הוא אחראי על מסגרת פעילותו, על תכנונה ועל ביצועה, ואין הוא אדון לעיתותיו ולסדר יומו. מהותו של השירות היא חיוב אנשים לבצע פעולות שעלולות להביא למותם או לנכותם. יתר על כן, תוך כדי השירות בצבא מוגבל לעיתים חופש הקניין של החייל, ובוודאי שנפגעת פרטיותו.

למשרתים בצבא אין חופש בחירה, והשלטון שלו כפוף המשרת הוא טוטליטרי במהותו. הצבא אומנם מספק את כל צרכיו הבסיסיים של החייל (מזון, בגדים, קורת גג) בלי קשר לתרומתו - כנהוג בדגמים מסוימים של משטרים טוטליטריים - אך יש לכך מחיר: הוא אינו רשאי לבחור אם לבצע פעולה מסוימת, ומדיניות הענישה היא מחמירה ביותר. אין להתפלא אפוא שפרופ' ברוך נבו כותב שצה"ל הוא "ארגון סמכותי, היררכי וטוטלי, ועל-פי טיבו מתקיים בו פוטנציאל לפגיעה בכבוד האדם".²

למרות הדמיון הרב בין הצבא לשלטון טוטליטרי, מן הראוי לזכור כי החייל היה, הווה ויהיה אזרח של המדינה הליברלית, שאומנם החליטה להפקיע ממנו חלקים (ראויים)

לשעבר מפקד יחידת קצין קבילות חיילים

ישרתו רק בני נוער חרדים. יחידת הנח"ל החרדי הוקמה בינואר 1999. חודש מאוחר יותר, ב-22 בפברואר 1999, נרשמה עמותת "נצח יהודה" (לגרסת אחדים: נצ"ח - נוער ציוני חרדי) אצל רשם העמותות. מספר העמותה הוא 58-000338382, ובראשה עמדו בעיקר רבנים חרדים התומכים בדרך הגיוס. נראה שבהקמת היחידה חברו למעשה שלוש מטרות גם יחד:

יחידת הנח"ל החרדי הוקמה בינואר 1999. חודש מאוחר יותר, ב-22 בפברואר 1999, נרשמה עמותת "נצח יהודה" (לגרסת אחדים: נצ"ח - נוער ציוני חרדי) אצל רשם העמותות

1. מטרתם של גורמי הצבא למצוא מקור נוסף לחיילים לוחמים נוכח צרכיה המרובים של המערכת במהלך הלחימה בשטחים ונוכח הלחץ הציבורי להפחית את העומס על חיילי המילואים.
2. מטרתם של חלק מהרבנים החרדים למצוא מסגרת לנערים חרדים שנשרו מלימודיהם בישיבות ("שבאבניקים"), וחששם מפני חזרתם של אלה בשאלה. נוסף על כך - ובוודאי באופן לא מוצהר - ייתכן כי היה בכוונתם לסכור

רוצים להביא להגדלת שיעור החרדים המתגייסים מתוך בחירה והסכמה ומתוך הבנת יחסה של סביבתם התרבותית לעצם הגיוס והשירות בצבא.

אין מטרת המאמר לדון בהסדר "תורתו אומנותו" או לבחון אם הוא הסדר ראוי, שכן ההסדר הזה נבחן בוועדת טל⁴ ודאי שלא אעסוק בשירותם של הבנים ושל הבנות מהזרם הדתי-לאומי, המוכר יותר בשם "חובשי הכיפות הסרוגות", שכן לטעמי לפחות שירותם של אלה אינו מוטל בספק ומעולם לא היה מוטל בספק מיום הקמת המדינה. יכולותיהם לשמור על אמונתם במסגרת פקודות הצבא והוראות הצבא, אשר יובאו בהמשך המאמר, כלל אינן עומדות לבחינה.

מאחר שאני מעוניין באינטגרציה מרבית ומיטבית בחברה הישראלית, אנסה לחפש לאורך המאמר הזה את כל הדרכים לשילוב מיטבי של משרתים בצה"ל בני העדה החרדית. מבחינת, צה"ל הוא במקרה הזה מיקרו-קוסמוס מבחן לאפשרות לשלב את החרדים בחברה היצרנית הישראלית.

את מסקנתי הסופית אביא רק בסוף המאמר, אך כבר עתה אציין כי אני מקווה שזוהי מסקנה בגבולות המקום והזמן בלבד, וכי אין היא מעידה על שילוב המגזר החרדי במשק העבודה בישראל.

גדוד נצח יהודה - הנח"ל החרדי

לפני שהוקמה היחידה הזאת, נפגשו ראשי אגף כוח אדם וראש אגף הנוער והנח"ל והמשימות הלאומיות במשרד הביטחון עם רבנים שנתנו את הסכמתם להקמתה של יחידה מיוחדת⁵ שבה

הקמת הגדוד החרדי נועדה, בין היתר, להביא לחלוקה צודקת של הנטל בין חרדים לחילונים

"צה"ל מכיר בתרומה ייחודית זו ורואה בעמותה את הכתובת לטיפול בנוער מרקע דתי-חרדי... [המתייגיים] יירשמו במסגרת גרעין באחריות אגף הנוער והנח"ל ובתיאום עם נציג עמותת נצח יהודה... העמותה תמנה נציג מטעמה שיהיה הגורם המקשר בין צה"ל - משרד הביטחון - עמותת נצח יהודה... אחת לחודש תתקיים פגישה בין נציג צה"ל, נציג משרד הביטחון ונציג העמותה לבחינת הנושאים לטיפול שעל סדר היום (כולל מענה לבעיות הפרט)".

כמו כן נכתבו באכ"א "הנחות יסוד ועקרונות מנחים לבניית מסגרת תורנית בגדוד נצח יהודה", שגם בהם מפורטת הדרישה לייחודיות היחידה שנועדה "לאפשר לכל חייל המקפיד על קלה כבחמורה לשרת שירות קרבי ומשמעותי בלי שיידרש להתפשר על קיום מצוות". לשם כך "יש הכרח לשמור על צביון תורני בגדוד".

עצם הקמת היחידה, תוך שילוב הרבנים של עמותת נצח יהודה בנוהלי הגיוס, נוגסת בסמכויותיו של הרב הצבאי הראשי. הנגישה הזאת מחמירה בשל צביונה החרדי של היחידה ובשל עיגונו בכתובים של שילוב הרבנים ביחידה. מתוך עשרת תחומי אחריותו⁸ נפגעת סמכותו הבלעדית של הרב הצבאי הראשי בתחומים הבאים: הוצאת הנחיות והוראות מקצועיות בענייני דת בצבא, הוצאת הנחיות לקיום הווי דתי בעבור החייל הדתי ביחידות צה"ל, קיום מגע עם מוסדות דת אזרחיים, עיבוד חומר דתי לצורכי הסברה והדרכה דתית וייזום פרסומו, פיקוח על ביצוען של ההוראות ושל ההנחיות הנ"ל באמצעות סגל הרבנות הצבאית (כך לפחות בכל הנוגע לחיי הדת ביחידה). הרב הצבאי הראשי שותף לניהול צביונה הדתי של היחידה, אך הוא אינו הפוסק היחיד והאחרון בנוגע לנושאי הדת ביחידה, שלא

את פיות החילוניים המתנגדים למתן הטבות לחרדים באמצעות "הקרבה למולך" של אותם הצעירים שממילא אינם לומדים. ניתן גם לשער כי הרבנים הבינו ששיתופם בהסדרת אופי השירות של הצעירים החרדים יוכל רק להגביר את שליטת הממסד החרדי על הצעירים האלה. 3. מטרת הממסד למצות כל דרך כדי להביא את החרדים לשרת בצה"ל ובכך להגביר את השוויון ואת חלוקת הנטל בין חילונים לחרדים. מטרה נוספת של הממסד היא להעניק לחרדים שישרתו בצה"ל גם השכלה אזרחית, כדי שיוכלו מאוחר יותר להשתלב בשוק העבודה.⁶ עד היום לא פורסמה הוראת קבע של ראש אכ"א הנוגעת

עצם הקמת היחידה, תוך שילוב הרבנים של עמותת נצח יהודה בנוהלי הגיוס, נוגסת בסמכויותיו של הרב הצבאי הראשי

ליחידה הזאת ולצביונה המיוחד, אף שכבר חלפו קרוב לשבע שנים מאז שהוקמה. באפריל 1999 נכתבה הוראת קבע אכ"א מוצעת,⁷ הכוללת נהלים והנחיות לביצועו של ראש אכ"א. ההוראה הזאת מגדירה את אופיה הצבאי-דתי של היחידה, שנועדה "לאפשר לבני נוער בעלי צרכים דתיים מיוחדים לשרת בצה"ל" (סעיף 1א). נוסף על כך קובעת ההוראה כי באחריות ליחידה הזאת שותפה גם עמותת נצח יהודה. מדובר בהכרה ייחודית בתפקידו של גוף אזרחי במסגרת צה"ל - הכרה שאין לה אח ורע במסגרת הצבא. וכך נאמר בהוראה:

בשנים האחרונות החל ביחידה תהליך של גיוון המרקם הדתי-חברתי שלה עם הצטרפותם לשורותיה של תלמידי ישיבות ציוניות מהזרם הדתי-לאומי: בני ישיבות מרכז הרב, שבי חברון, הר המור ותלמידים של מכינות קדם צבאיות. אלה בדרך כלל תלמידים חזקים יותר בתפיסת הדת, אשר הם עצמם או שבלחץ משפחותיהם רצו להקטין את הסיכון שבשירות עם בנות ולשרת בסביבה מאמינה וחזקה מבחינת הדת.¹⁰

בעקבות הצטרפותם של תלמידי הישיבות הציוניות נוסף אל הרבנים שבראש העמותה גם הרב זכריה בן-שלמה מיישבת שעלבים, המקובל אף על החרדים. הם רואים בו פוסק הלכות צבא ובעל דעות הדומות לדעותיהם בכל הנוגע לשמירת מצוות הדת.

את תפקידי המנהלה ביחידה מאיישים חיילים בלבד. את החיילים שמשרתים בתפקידי המנהלה בוחרות מפקדת זרוע היבשה והעוצבה המרחבית. לחיילי המנהלה האלה לא צריך להיות בהכרח רקע דתי, אך עם זאת נעשה מאמץ שהם יבואו מרקע דתי ואף חרדי. כאמור, בגדוד לא משרתות כלל בנות, וחיילים מבצעים בגדוד אפילו תפקידים שנחשבים בצה"ל באופן מסורתי ל"נשיים" כגון מש"קי תנאי שירות (ת"ש). בסוף 2003 היו 40% מחיילי פלוגת המפקדה בגדוד חילונים ו-60% היו דתיים. רק כמחצית מהדתיים היו חרדים.¹¹ למרות הצטרפותם של בני ישיבות ציוניות לגדוד אמשיך להתייחס אליו כאל יחידה חרדית, שכן הגדוד הזה מוסיף להיות חרדי במהותו, גם אם קיימים בו יחידים שאינם כאלה.

איסור מיסוד הדת בצה"ל?

קיימים כמה רציונלים¹² לעיקרון של איסור המיסוד. אולם גם בלי למנותם די ברור מדוע צה"ל אינו יכול לקבל על עצמו איסור כזה. אם הצבא מנוע מלתמוך בפעילויות דתיות, הרבנות הצבאית הראשית אינה יכולה להיות חלק מצה"ל, לא ניתן להחזיק בתי כנסת צבאיים ואפילו לא חיילים בתפקידים דתיים. הצבא הוא אדון מוחלט על זמנו ועל סדר יומו של החייל, כך גם לכסותו, למזונו ולשאר צרכיו. הטלת איסור על מיסוד הדת בצבא תביא אפוא באופן ישיר לפגיעה בחופש הדת.

אם אסור יהיה למסד את הדת בתוך צה"ל, עלול להיווצר מצב שבו החייל נאלץ לעבור על אמונותיו: למשל ללבוש שעטני או לאכול מזון שאינו כשר. פגיעה כזאת בחייל עלולה לפגוע בהניעה שלו ובתפקודו במסגרת הצבא. נקיטת מדיניות של "זה נהנה וזה אינו חסר" תאפשר לפחות לספק את צורכי הדת לחייל המעוניין בצרכים ובשירותים האלה.

במסגרת האיזון בין השיקול הכלכלי, שלפיו יקר יותר לספק לחייל את צרכיו על פי אמונתו, לבין חופש התרבות או חופש המצפון של החייל, הרי שאם מביאים בחשבון את "הכיס העמוק" של הצבא, מגיעים בהכרח למסקנה שיש להעדיף את חופש הדת של החייל על פני איסור המיסוד.

לא זו בלבד שהדת הממוסדת אינה אסורה בצבא, נהפוך הוא - הדת בצבא היא ממוסדת. קיימת הוראת פיקוד עליון

כבכל יחידה אחרת בצה"ל. למעשה, הרב הצבאי הראשי אינו יכול לממש את סמכויותיו באופן מלא בנוגע ליחידה המיוחדת הזאת, וזאת בלי שסמכויותיו שונו באופן רשמי בפקודות.

לסוגיה הזאת לא ניתן עדיין מענה, ואיש טרם התבטא בפרהסיה שמדובר בסוגיה בעייתית. קשה להאמין שהרב הצבאי הראשי ומטהו אינם מרגישים בנגיסה בסמכויותיהם, שהרי לכאורה זו אמורה הייתה להיות גולת הכותרת של תפקידו: טיפול ב"עילית המאמינים" שב"עידית שבלוחמים". ייתכן שהסיבה לאי-ניסוחן של הוראות קבע אכ"א בנוגע ליחידה היא דווקא הבעיות החוקיות שהוראות כאלה יעוררו אל מול הוראות הפיקוד העליון, הבכירות מהן בהיררכיה, וחוסר הרצון לשנות את הוראות הפיקוד העליון העוסקות ברב הצבאי הראשי כדי לא לפגוע בסמכויותיו ובמהותן באופן פורמלי.

שאלות רבות נוספות יכולות להישאל בנוגע לאינטרסים של הצבא בויתור שעשה עם שילובם של רבני העדה החרדית או בנוגע לעומק המודעות של מנסחי מטרות הצבא כאשר הקימו את היחידה הזאת. אולם בהנחה כי האינטרס של הצבא בגיוס החרדים הוא כה עמוק - בפרט כאשר התפיסה (גם בצה"ל) היא כי היחידה הזאת היא החלוץ ההולך לפני המחנה, והאופן שבו ייתפס השירות בקרב העדה החרדית הוא שיקבע אם קיימת אפשרות מעשית להרחבת מעגל המתגייסים - הרי שהתחשבות הצבא היא בבחינת "אין חבר נקנה אלא בקשיי-קשיים", ונראה כי אף הרב הצבאי הראשי שותף לגישה הזאת.

כל מפקדי הגדוד מאז 1999 ועד היום נבחרו בתיאום עם ועד הרבנים שבראש העמותה⁹ - דבר שאף לו לא היה כל תקדים דומה במינוים ובשיבוצם של קצינים ביחידות בצה"ל.

מדיניות הצבא כלפי החרדים המשרתים ביחידה גמישה הרבה יותר מאשר כלפי חיילים המשרתים בשאר היחידות של צה"ל. כך, למשל, ניתן למצוא חיילים בעלי פרופיל שאינו קרבי

הגדוד החרדי קיבל היתר לשאת סממנים של צנחנים - סממנים המגבירים בקרב חלק מהחיילים את ההניעה לשרת ביחידה בשל ההילה שיש לצנחנים בשל היותם משחררי ירושלים

המשובצים בתפקידי לוחמים רק על-פי רצונם ובהסכמת מפקד הגדוד. כך, למשל, למפקד הגדוד הוענקו סמכויות נרחבות יותר מאשר למקביליו בתחום ההסמכה המקצועית. כך, למשל, קיבלה היחידה הזאת היתר לשאת סממנים של צנחנים - סממנים המגבירים בקרב חלק מהחיילים את ההניעה לשרת ביחידה בשל ההילה שיש לצנחנים מתוקף היותם משחררי ירושלים.

אחת העוסקת בדת - היא הוראת הפיקוד העליון 3.0903, "שבתות ומועדי ישראל בצה"ל". ההוראה הזאת מגדירה ומסדירה את שמירת השבת ומועדי ישראל בצה"ל, אך דווקא היא מתירה ביצוע פעילות בשבת תחת סייגים והגבלות שונים - בניגוד לפקודות המטה הכללי (פרק שלם ובו 20 פקודות המסודרות בארבעה תתי פרקים: כשרות, שבת ומועדים, הווי דתי ואישות) שבהן ההגדרות הן חד-משמעיות.

עצם העובדה שהחקיקה הצבאית המתייחסת לדת היא חקיקה צבאית ראשית בהיררכיה הפנימית הגבוהה ביותר¹³ היא אמירה בפני עצמה ומראה את החשיבות המיוחדת למיסוד הדת בצה"ל.

במרבית צבאותיהן של מדינות המערב אין איסור על מיסוד הדת, וקיים יסוד של מיסוד דת. אומנם מתקיימת בדרך כלל העדפה כלפי הדת שאליה משתייכים מרבית תושבי המדינה, אך זכויות המיעוט נשמרות אף הן. אולם בצבאות האלה השירות הוא בעיקרו התנדבותי ולא שירות חובה כבצה"ל. אם צבאות שבהם השירות הוא של מתנדבים מטפלים בצורכי הדת, על אחת כמה וכמה שעל צה"ל לעשות זאת בהיותו צבא חובה, צבאו של עם ישראל במדינת ישראל.

חופש הדת ועומקו בצה"ל

בעבר נקבעה ההגדרה שחופש הדת "כולל חירות ממגבלות, מאיסורים ומסנקציות שהמדינה מטילה על פעילות דתית. חופש הדת כולל את הזכות להחזיק בדעות מסוימות, להשתתף בקהילה דתית ובפעולות פולחן דתיות ולהורות לאחרים את יסודות הדת ואמונותיה ואת זכותן של קהילות דתיות להתאגד וליצור מוסדות בעלי סמכות ביחס לעניינים פרטיים הנוגעים בחיי הקהילה הדתית".¹⁴ בחינת ההגדרה הזאת דרך משקפיים של חרדים מעלה שאלות סבוכות:

אם צבאות, שבהם השירות הוא של מתנדבים, מטפלים בצורכי הדת, על אחת כמה וכמה שעל צה"ל לעשות זאת בהיותו צבא חובה, צבאו של עם ישראל במדינת ישראל

- מיהו הקובע היכן מסתיימת הפעילות הדתית ומתחילה פעילות לא דתית? פעילות דתית היא רק פעילות פולחנית טהורה, או שמא כל פעילות הסובבת אותה? לימוד הדת הוא פעילות דתית ישירה, או שמא פעילות לוואי? מיהו שיקבע כמה זמן צריך להיות מוקדש לכל פעילות כזאת?
- היכן מסתיימים העניינים הפרטיים הנוגעים לחיי הקהילה ומתחילים ענייניו של כלל הציבור במדינה?
- האם החירות ממגבלות היא חירות מוחלטת? גם אם נקבל את ההגדרה של לוק שהמדינה היא "שומר הלילה",¹⁵ הרי

שמישהו צריך להשתתף בפעילות השמירה.

נקבע שחופש הדת הוא זכות יסוד במדינת ישראל. לכן החופש הזה ניתן גם לאזרח המשרת בצה"ל, ובניסוחו של הנשיא לשעבר של בית המשפט העליון, אהרון ברק: "המדיס אינם חוצצים בין החייל לבין זכויות האדם החוקיות. זכויות האדם הן גם זכויות האדם החייל".¹⁶

שאלת עומק החופש היא שאלה של איזונים. כאשר דנים באיזונים ובמשקל הראוי שיש לתת לכל זכות ואינטרס, יש לזכור כי חשיבות הזכויות והאינטרסים היא בעיני המתבונן ותלויה בהקשר שבו הם נבדקים.

בית המשפט קבע בעבר כי יפעל להגן על החירות האישית מפני חוק פוגע רק אם החוק פורץ את קו ההגנה שבפסקת ההגבלה בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו.¹⁷ ההגדרה הזאת מעלה את שאלת המידתיות - שאלה שהתשובה לה שונה בעת השירות בצה"ל, והיא נבחנת תוך התחשבות בייחודו של השירות הצבאי ולאור מטרות הצבא.¹⁸

בצה"ל, כפי שראינו קודם לכן, ישנה חקיקה רבה בתחום הדתי. מדובר בחקיקה שעל פניה מאפשרת לחייל הדתי הנסמך על הרבנות הראשית לישראל לשמור על אמונתו. צה"ל מבין ומקבל מנהגי לבוש וסממני הופעה חיצונית של דתיים, ובכלל זה פאות, העדר גילוח בתקופות מסוימות וציצית, למשל. זאת על אף הסיכון הבטיחותי שבעצם קיום פעילות צבאית במאפיינים האלה - סיכון המתקיים עקב הפעילות הפיזית והמאומצת של החייל הלוחם: זחילה, מעבר במקומות צרים, פריקה מרכב ומרכב קרבי משוריין וכדומה. ועל אף הסיכון הבטיחותי האמור מתיר הצבא את הסממנים ואת המנהגים האלה.

אצא מנקודת ההנחה שהחייל הדתי שאינו חרדי מקבל את זכויותיו במלואן בעת שירותו. לא אכנס לאנקדוטות ולמקרים נקודתיים שבהם מפקד כזה או אחר אינו מבין את חשיבותו של חופש הדת ושולל אותו מן החייל כלאחר יד ובלי מחשבה והבנה מעמיקה. אירועים כאלה דומים לכל מקרה אחר של אי-קיום פקודות השולל את זכויות הפרט, כמו, למשל, שלילת חופשה, אי-הוצאת חייל לבדיקה רפואית, פגיעה בפרטיותו של חייל וכיו"ב. גם אם בעיני הקורא אין הדברים דומים, או שאינם עומדים באותו קנה המידה, הרי שבחירתי להתמקד במצב החוקי-משפטי ולא בגחמותיו של מפקד זה או אחר - גם אם עקב חוסר בגרות, העדר בשלות או חוסר ידע אין המפקדים האלה מעטים כלל ועיקר.

עם הקמת גדוד נצח יהודה הגדיר לעצמו הצבא מטרות ייחודיות, שונות ממטרותיו של השירות הרגיל: "לאפשר לכל חייל המקפיד על קלה כבחמורה לשרת שירות קרבי ומשמעותי מבלי שיידרש להתפשר על קיום מצוות". בכך וגם בהחלטה לאפשר השפעה ושותפות בהחלטות לממסד הרבני-חרדי לקח על עצמו צה"ל מחויבות ואחריות מסוג שונה, חמורות יותר, ואף פגע בסמכותו שלו בקביעת נורמות ומאפייני השירות, ולמעשה - באפשרותו להתקין תקנות שונות או לממש תקנות קיימות בנוגע לחיילים המשרתים ביחידה. בשיתוף הרבנים

של ניכור ושל חוסר אותנטיות. לטענתם, לא ניתן לבסס את ההקבלה שבין החופש מדת לחופש הדת על חופש התרבות, שכן התרבות החילונית היא תרבות הרוב ואינה צריכה הגנה מפני תרבות המיעוט.

על אף היותו חילוני מקבל אני ככלל את העובדה שההקבלה בין חופש הדת לחופש מדת אינה ביחס של 1:1. עם זאת אינני יכול לקבל את הגדרותיהם של ספיר ושל סטטמן, שכן קבלתן עלולה להוביל למצב שלפיו בנסיבות מסוימות (של מדינה מערבית כלשהי, בין אם היהדות האורתודוקסית בה היא רוב או מיעוט) יאומץ כלל הניכור וחוסר האותנטיות דווקא לבחינת חופש הדת. הפעלת הכלל הזה לצורך בחינת המנהג של תרגול כפרות, למשל, אל מול חוקי אותה המדינה או אל מול אמנות בין-לאומיות האוסרות התעללות בבעלי חיים יכולה להוביל למסקנה כי דתי שאינו מקיים את המנהג של תרגול כפרות לא יסבול מתחושת ניכור או מהעדר אותנטיות, שכן קיימות למנהג חלופות שאינן כרוכות בשימוש בבעלי חיים. בחינה שכזאת עלולה להוביל למסקנה שלפיה יש לאסור על קיום המנהג. לכן תפיסתם של ספיר ושל סטטמן עלולה להוביל - בדרך שבה הם מנמקים את דבריהם - אף למצב של פגיעה בחופש הדת.

הסיבה להעדר ההקבלה בין חופש הדת לחופש מדת, לטעמי, היא יותר מכל דבר אחר בפתיחותם של גורמים ליברליים לקבל את השוני שבאחר ולאפשר לו לא רק לחיות על פי אמונתו ומצפונו, אלא גם לוותר, כפי שמציעים ספיר וסטטמן, על מה שאינו דורש מצד החילוני עשייה בפועל. החילוני ליברלי עשוי להסכים להרחיב את צעדיו של הדתי גם במחיר של פגיעה מועטה בו עצמו. אבל הבה ניטול את ההגדרה "את חופש הדת יש להבין כאמצעי להבטיח את שרידותם של מיעוטים

הגביר הצבא הלכה למעשה את עומק חופש הדת לחייל החרדי המשרת, תוך שהוא יוצר שתי רמות שונות של חופש דת: הרמה הרגילה, לחייל המשרת בכלל צה"ל, והרמה המוקפדת - לחייל החרדי המשרת בהסדר הנח"ל החרדי.

לפיכך הרי שעומק חופש הדת במהלך שירותם של בני הנוער החרדיים ביחידת הנח"ל החרדי מותנה למעשה ברצון הרבנים שהם ראשי עמותת נצח יהודה תוך הסכמת צבא להסדר הזה.

הצבא יצר שתי רמות שונות של חופש דת: הרמה הרגילה, לחייל המשרת בכלל צה"ל, והרמה המוקפדת - לחייל החרדי המשרת בהסדר הנח"ל החרדי

החופש מדת וכפייתו בצה"ל וביחידה

עקרון החופש מדת - בדומה לעיקרון האוסר למסד את הדת בצבא ולעיקרון המקנה לחיילים חופש דת - אומץ במרבית מדינות המערב.

בטיוטת מאמר¹⁹ טוענים גדעון ספיר ודני סטטמן כי עקרון החופש מדת חלש יותר מהעיקרון של חופש הדת. השניים מציעים שהזכות לחופש מדת, הנובעת מהעיקרון של חופש המצפון, תוגבל אך ורק להגנה מפני כפייה להשתתף בטקסים דתיים ולא תשמש במקרים שבהם לא נגרמות לחילוני תחושות

בסיסי צה"ל. חריגים לכך הם יום הכיפורים, שבו סגורים חדרי האוכל והמטבחים בצבא, ופסח שבו נאסר (ואף נבדק) האיסור על הכנסת חמץ. אולם לא בחריגים האלה עסקינו, שכן עובדת מיסוד הדת בצבא לאור חוקי היסוד של מדינת ישראל נידונה כבר, ומדובר בפגיעה מידתית.

ככלל צודקת פרופ' גביון בנוגע לרשות היחיד, שם אין בדרך כלל כל גורם מעשי המחייב לשמור את מצוות היהדות.

קבלת ההגדרה של אמנת גביון-מדן, שלפיה לא יחויב חייל בפעילות דתית שאינו מעוניין בה, מובילה אף היא לצורך באיזונים ולבחירת המידתיות הראויה, שכן ראינו לפחות בדוגמאות שהבאתי כי לעיתים, עקב מהות השירות הצבאי, נתגשו מיסוד הדת וחופש הדת עם החופש מדת.

ניטול לדוגמה לבחינת האיזון והמידתיות הנדרשת לחופש מדת מקרה שאירע בשלהי 2003.²³ יחידת הנח"ל החרדי יצאה לנופש יחידתי, שבמסגרתו בוצעה בעיקר פעילות העשרה תורנית לכלל חיילי היחידה. אומנם החיילים החילונים לא נדרשו להשתתף בפעילות הזאת, והותר להם להישאר בחדריהם במתקן הנופש, אך מהחדרים האלה הוצאו הטלוויזיות, כך שלמעשה נפגעה זכותם לתרבות, והם הופלו לרעה לעומת תנאי הנופש של חבריהם המשרתים ביחידות אחרות ואפילו לעומת חבריהם החרדים המשרתים עימם, שלהם נשמרה הזכות לתרבות.

שיבוצו של חייל חילוני בגדוד הנח"ל החרדי, שלא כתברו החרדי ליחידה, אינו על בסיס התנדבותי.²⁴ לרשותו לא עומד מועדון יחידה שבו יוכל לצפות בטלוויזיה. ישנה אומנם קנטינה יחידתית - אך במתכונתה החרדית. בקנטינה כזאת אין מוצרים בהכשר רגיל, אלא רק מוצרים בהכשר מיוחדת. התוצאה: חייל חילוני לא ימצא בקנטינה כזאת רבים מהמוצרים המוכרים לו והאהובים עליו.

פקודות השגרה והקבע של היחידה אוסרות להחזיק מכשירי טלוויזיה במשרדים ובמועדון, ולחיילי הליבה אף אסור בתכלית האיסור לצפות בטלוויזיה. כמו כן אוסרות הפקודות לחבר טלוויזיה - אף אם היא פרטית - לשידורי הלוויין או לכבלים. פקודות השגרה של היחידה כוללות גם איסורים שונים הקשורים לשמירת השבת בפומבי ולעיתים אף ברשות הפרט, איסור להכניס נשים למתחם היחידה ועוד.²⁵

גם אם נניח שבשגרת הפעילות כל האיסורים האלה הם בבחינת פגיעה ראויה, הרי ברור לכל בר דעת כי מטרתו של נופש היא התרגעות הנפש ויציאה מהשגרה. הייתי מצפה כי חייל שנאלץ לחיות בחיי היום-יום בתנאי תרבות שאינו מרגיש שייך אליה, לא יאולץ לחיות בתנאים האלה כאשר המטרה המפורשת היא יציאה מהשגרה ומנוחה, שהרי מבחינתו המשך הפעילות בשגרת תרבות הזרה לו אינה יציאה מהשגרה.

עילת הפגיעה בחופש מדת לחיילים החילונים ביחידת נצח יהודה היא הצורך לקיים את היחידה הזאת גם בהעדר מספר מסוים של חיילים חרדים, ולפיכך שיבוצם של החילונים ביחידה הזאת הוא "רע הכרחי במיעוטו". העילה הזאת אינה חזקה דיה כאשר מדובר בפעילות החורגת באופן כה ברור

תרבותיים שהפסידו בשדה הקרב התרבותי של הרוב²⁰ ונבחן את המצב ההפוך במשקפיה. אינני רואה לנגד עיניי מדינה בעלת רוב ושלטון דתיים-חרדיים המקיימת חופש מדת וחופש תרבות מקבילים לאלה הקיימים במצב ההפוך, זה הקיים כיום.

ההנמקה של העדר ההקבלה על בסיס הרציונל המצפוני (של החילוני הליברלי) היא בעייתית. נראה שהנמקה כזאת לא תתקבל על ידי אדם דתי, שכן ניתן להקיש ממנה לכאורה על מוסריות חילונית פחותה של האדם הדתי, שאינו מתחשב ברעהו החילוני, כשם שהחילוני מוכן להתחשב בדתי. דווקא שימוש בחופש התרבות ובהגנה על תרבות המיעוט מאפשרים, לטעמי, להסביר את העדר השוויון בין חופש הדת לחופש מדת - הסבר שאף יהא מקובל על האדם הדתי.

את איסור הפגיעה בחופש מדת אנו מוצאים גם בפסיקה: "אין כופין מצוות דת על מי שאינם שומרי מצוות ועל מי שאינם רוצים בקיום מצוות דת; אין כופים - לא במישרין ולא בעקיפין - אלא על-פי דבר המחוקק הראשי, הוא הכנסת".²¹ אם כן באופן מפורש ובאופן יחסי גם תחת כנפי פסקת ההגבלה. באופן יחסי - כיוון שלדברי השופט חשין הכנסת אומנם יכולה לפגוע, אך רק באופן ספציפי ולמטרה ראויה.

אמנת גביון-מדן²² מנסה לעגן הן מבחינה חוקתית והן מבחינה מעשית את החופש מדת ומתייחסת גם לשירות בצה"ל.

שיבוצו של חייל חילוני בגדוד הנח"ל החרדי, שלא כתברו החרדי ליחידה, אינו על בסיס התנדבותי. לרשותו לא עומד מועדון יחידה שבו יוכל לצפות בטלוויזיה

באמנה נכתב, בין היתר, ש"לא יחויב חייל בפעילות דתית שאינו מעוניין בה". בהמשכה נכתב: "יישמרו שעות, פעולות וזכויות עבור שומרי המצוות בהתאם למספרם... אין כל גורם מעשי המחייב את הפרט לשמור שבת גם ברשות הרבים הצבאית. יש להשאיר את המצב כפי שהוא". פרופ' גביון מקבלת את מסקנות ועדת טל ומעדיפה את שימור הסטטוס-קוו. גם היא וגם הרב מדן מאמצים בחום את השינוי בקוד האתי של צה"ל, שבמסגרתו מובהר כי "צה"ל הוא צבא מדינת העם היהודי". יש בקוד האתי הזה כדי לפגוע בחופש מדת אף שהאמנה פוטרת לכאורה חייל מפעילות דתית שאינו מעוניין בה.

ההנחה של גביון ושל מדן כי אין כל גורם מעשי המחייב את הפרט לשמור שבת, ובפרט ברשות הרבים, אינה נכונה. טלו למשל את האיסור לעשן בחדרי האוכל הצבאיים בשבת, לפני שנחקק החוק האוסר לעשן במקומות ציבוריים - איסור הנאכף בקפדנות - או את האיסור לבצע נסיעה שאינה מבצעית בשבת. אם נאמר שנסיעה כזאת אסורה כיוון שמתבצעת ברכב צבאי - ניחא, אך במרבית המקרים אף אם לחייל רכב אזרחי עת הימצאו בתורנות שבת, הרי שנאסר עליו להשתמש בו בכל

התהליך של התערות החברה החרדית בציבור במדינת ישראל נראה ארוך מאוד ומייגע

כי לא קיימת כפייה דתית בצבא הרחב. קידוש בליל שבת בחדר האוכל הצבאי אינו כפייה דתית שאינה ראויה, על אף שאין לחייל חדר אוכל אחר שבו אין מתבצע קידוש. אי-בישול בשבת הוא פגיעה סבירה בנסיבות העניין בחייל החילוני למען שמירת חופש המצפון של החייל הדתי, ואף סגירת חדרי האוכל ביום הכיפורים היא פגיעה ראויה בשל צביונה היהודי של מדינת ישראל, שבאה לידי ביטוי גם בהפסקת שידורי הרדיו והטלוויזיה, למשל.

המצב שונה אפוא רק בנוגע לחיילים חילונים המשרתים ביחידת הנח"ל החרדי. בעקבות מקרה הטלוויזיות בנופש שהוזכר קודם לכן הגיע הצבא למסקנה כי על ראש אכ"א לפרסם הוראת קבע אכ"א שתסדיר את היבטיו השונים והייחודיים של הגדוד, ובכללם אף יחסי חרדים-חילונים ביחידה. אולם אין זה המקרה היחיד בגדוד נצח יהודה. כשנה קודם לכן התלונן חייל חילוני על ששלחו אותו להיות טבח בגדוד. לא זו בלבד שהוא היה החילוני היחיד בין דתיים, אלא שבשל חשיבותה של השמירה על הכשרות במטבח היו כל חבריו למקצוע חרדים. הוא טען לאפליה משום שנאסר עליו לשמוע רדיו, לראות טלוויזיה ואף לעשן בשבתות שבהן נשאר תורן ביחידה, והוא גם לא מצא שפה משותפת מבחינה חברתית עם חבריו לשירות. במקרה הזה, לאחר פנייה לשכל הישר של מפקד היחידה,²⁸ הועבר החייל ליחידה בעלת מאפיינים חילוניים רגילים.

דווקא ביחידה הזאת, שבה החילונים הם המיעוט, עשויה

מהפעילות המבצעית או אף הפעילות השגרתית האחרת. לכן, לטעמי, איזון ראוי היה מוביל למסקנה כי יש לספק לחיילים החילונים ביחידה פעילות שתמלא את צורכי התרבות השונה שלהם על אף תרבותה התורנית של היחידה. גם אם נקבל ונבחן את הגדרת "הניכור והעדר האוטנטיות" לפגיעה בחופש מדת במקרה הזה, נגיע למסקנה כי הניכור והעדר האוטנטיות רק מתחזקים אצל החייל החילוני במהלך פעילות הנחשבת לתגמול ולמנוחה. כלומר, כל בחינה שהיא מובילה למסקנה שהפגיעה לא הייתה ראויה.

בעבר התלוננו משרתים רבים בצבא הסדיר על כפייה דתית בעת השירות. "מסעות ההתעוררות", למשל, הועברו בכל ראשית שנה במשך שנים רבות על-ידי חסידי הרבי מלובביץ' לכל חיילי צה"ל ביחידות השונות.²⁶ לחסידים האלה התלוו אנשי הרבנות הצבאית הראשית שאף תיאמו את הביקורים האלה מראש. חיילים חילונים רבים טענו כי מפקדיהם חייבו אותם להיות נוכחים וכי מדובר בכפייה דתית. על אף שניתן לטעון שהמסעות האלה היו פעילות תרבותית לאומית, הרי טענות רבות שהגיעו לפרקליטות הצבאית²⁷ ולנציב קבילות החיילים גרמו להסבת תשומת לב לתופעה, וזו הלכה ודעכה.

למרות מיסוד הדת בצה"ל - שהוא חיוני, לדעתי, כפי שהבהרתי קודם לכן - ונוכח קיומם של חופש דת בצה"ל ושל החופש מדת, ואפילו אם מקבלים את כלל הניכור והעדר האוטנטיות, ככלל ובמסגרת האיזונים הראויים, ניתן לומר

• **סוגיות מסדר שני** - שאלות של חופש דת שהשירות של לוחם חרדי ביחידה מעורר באופן עקיף. היאך, למשל, יוכשרו מפקדים וקצינים בעבור היחידה? ואיך יישמר הצביון החרדי של השירות בעת הכשרתם? הפתרון שנמצא לכך הוא פשוט יחסית. בעת שהותם של חיילי היחידה בבסיסים שונים מוקצית להם פינה שאליה אסור לנשים להגיע, הסגל המעביר את ההכשרה הוא על טהרת המין הגברי, ואילו הבסיס שבו מתנהלת ההכשרה נערך בעוד מועד כדי לספק את רמת הכשרות הנדרשת. אולם בכך לא באו הבעיות האלה על פתרון המלא, שכן מסלול השירות כולל בחובו בתנאים מסוימים לא רק הכשרה של היחידה כולה כמקשה אחת, אלא הכשרה של פרט מתוכה בתוך מסגרות אחרות. דוגמה מובהקת לכך היא ההכשרה לקצונה. בית הספר לקצינים - לפחות בנתונים הקיימים כיום - אינו ערוך לשירות חרדים תוך הקפדה מלאה על זכויותיהם. אומנם בעיית כשרותו של המזון יכולה להיפתר ואף נפתרת, אך ההפרדה מנשים, למשל, ולו אפילו פקידות ומדריכות אימון גופני, אינה אפשרית כיום. כאן

זכותם לחופש מדת להיות גדולה יותר מהזכות לחופש הדת של החרדים המשרתים בה. בשל כך ראוי לבחון לעומקה מהי מידת הפגיעה המותרת בחופש מדת של החיילים החילוניים המשרתים ביחידה הזאת ולהגדיר לעומקה את רמת הכפייה המותרת.

תוך כדי הבחינה הזאת חשוב לזכור כי האינטרס שבקיום היחידה הוא חשוב מאין כמוהו, וייתכן כי לצורך העמקת הגיוס בקרב החרדים, שכאשר תקרה תייתר את הצורך בשיבוץ חיילים חילוניים ביחידה, כדאי יהיה לפגוע (באופן זמני, כמובן) בחופש מדת של החילוניים המשרתים בה כיום. אחרת ייפגע צביונה התורני של היחידה, ומספר המתגייסים אליה יפחת.

ברור שבתוך האיזון כפי שהוא נדרש כעת יש חשיבות לבחינה פרטנית של הפגיעה כפי שהיא נתפסת בעיני החילוני הנפגע. אך פתרון לאיזון הנדרש אינו בהתרת פעילות שמנוגדת לצביון הדתי בתוך היחידה, כי אם בהעברת הפרט הנפגע אל מחוצה לה. עם זאת פתרונות כאלה מסוכנים, שכן אין בכוונת הצבא ליצור יחידה שהיא אנטי התנדבותית, שכל חייל יוכל לסרב לשרת בה, לפחות לא במאפייניה כיום.

הלכה למעשה

סוגיות של חופש דת ושל חופש מדת הנובעות מעצם קיום היחידה

לכאורה נראה למתבונן מהצד כי אין בעיה מיוחדת בהקמת יחידה כזאת, ייחודית ובעלת צביון חרדי. הוקמה יחידה עצמאית השומרת על צביונה המיוחד, וכך, תוך פיקוח מחמיר, נפתרו לכאורה כל הבעיות. אולם אין כך הדבר.

ניתן לחלק את השאלות המתעוררות מקיום היחידה הזאת לכמה סוגים, השונים הן בסדר חשיבותם והן בהתייחסות הצבא לפתרון:

• **סוגיות מסדר ראשון** - שאלות של חופש דת, שהשירות של לוחם חרדי ביחידה מעורר באופן ישיר. דוגמאות: כשרות המזון הנאכל ביחידה, שמירת השבת ושמירה בשבת.

גם הסוגיות האלה, הנראות פשוטות לכאורה, עלולות לעורר שאלות שאינן פשוטות כלל ועיקר בשאלת חופש הדת. כך, למשל, בקרב העדות החרדיות נפוצים כמעט 50 סוגים שונים של הכשרים. כל עדה ורבניה, כל עדה והכשריה. הבעיה מתעוררת בעיקר במאכלי בשר, שם השחיטה והכשרת הבשר מתבצעים בפיקוח העדה, שאינה סומכת על מי שאינו חבר בה. צה"ל אינו ערוך להתמודד עם רכישת סוגים שונים של הכשרים,²⁹ במיוחד משום שלעיתים יכול הבשר בהכשר הרצוי לחייל מסוים להימצא רק בחנות אחת יחידה בירושלים או בבני-ברק.

הפתרון שנמצא בצה"ל הוא רכישת בשר מכמה מקורות שונים, ביניהם כעשרה הכשרים שונים של העדות החרדיות העיקריות.

העיקרון של שיתוף הרבנים בהחלטות ה"קהילה" הצבאית נראה הפתרון הנכון לפתרון בעיות מהסוג הזה.

בנוגע לגבולות החופש הנדרש מחייבת לאזן כל זכות של חופש הדת החרדי עם זכויות אחרות שייפגעו ממנה.

ייתכן שניתן למצוא קו ביניים, נקודת איזון חדשה, שתוכל לשלב שירות של חרדים ושל חילונים ביחד. אולם כל רעיון טומן בחובו גם "מוקשים": היתכנות כלכלית, התנגשות זכויות, אפליה או אפילו בעקיפין "הודאה" בדבר יהדותה ה"פחותה" של היהדות הדתית-לאומית.

כל עוד מדובר ביחידה חרדית, ובפרט כשמדובר ביחידה שתהיה כולה על טהרת החרדים, הרי שכפי שכבר הראיתי, האינטרס הציבורי מחייב את הגדלת החופש עד לפני הנקודה שבה תתקיים סתירה בין פקודות הצבא לבין הוראות הרבנים. עימות כזה אינו מחויב המציאות, וניתן בנקל להימנע ממנו באמצעות מציאת קו איזון, בפרט שהוויכוח בנוגע לארץ ישראל השלמה אינו קיים, למיטב ידיעתי, בעדה החרדית.

אותם גבולות החופש ממש, ובהינתן אותם הרציונלים, מחייבים כי במסגרת החופש מדת לא יחויבו חיילים חילונים לשרת ביחידות חרדיות, או, לחלופין, יימצא הסדר תחיקתי ראוי למימוש זכותם לחופש מדת.

כאשר מדובר ביחידה מעורבת או בעלת מאפיינים רגילים, נראה כי עקרונות חופש הדת והחופש מדת מחייבים את שימור הסטטוס-קוו הקיים בצבא ההגנה לישראל.

עקרון השוויון

בעצם ההתמקדות במאמר בחרדים המשרתים בצה"ל ולא בשאלה "האם חובה על החרדים לשרת בצה"ל", הרי ששאלת השוויון אינה בשאלת השירות אלא בשאלת אופי השירות.

היכן שנבחן שוויון, גדלה הסכנה לאפליה. ביחסי דת-צבא, כמו גם דת-מדינה, הסכמתי אומנם לתפיסה כי חופש הדת חזק במעט מן החופש מדת, אך בהסכמה הזאת יש גם מן הסכנה - הסכנה שבהעדר שוויון.

"ניתן לסווג את השונות לעניין האפליה לשני סוגים: שונות רלוונטית שאינה יוצרת אפליה ושונות בלתי רלוונטית היוצרת אפליה. את קבוצת המקרים שבהם השונות היא רלוונטית יש לחלק לשתי קבוצות משנה: האחת, קבוצה שבה השונות הרלוונטית אינה ניתנת או אינה ראויה לנטרול; והשנייה, קבוצה שבה השונות הרלוונטית ניתנת וראויה לנטרול כדי להשיג שוויון".³⁰

בשאלה האם יש שונות רלוונטית בין אזרח חילוני המשרת בצה"ל לבין אזרח חרדי המשרת בצה"ל, בטוחני כי לא יימצא מי שישלול את קיומה של שונות כזאת. לפיכך יחס או תנאים הניתנים לחייל חרדי באופן שונה מלרעהו החילוני יוכלו להתקבל על דעת הציבור - כמובן עד רמה שבה ייחשב הדבר לבלתי ראוי.

הראיתי כי הזכות לחופש הדת של החייל החרדי יחד עם האינטרס הציבורי שבעצם שירותו מחייבים מתן זכות - גם במהלך השירות בצה"ל - לבחור בשיבוץ ביחידה חרדית. מדובר באפשרות שלא תפלה אותו לא מבחינת חופש המצפון ולא

ה"פתרון" שנמצא אינו בידי רשויות הצבא, אלא דווקא בנכונותם של היוצאים לקורסים האלה לעצום את עיניהם בתקופת ההכשרה כדי לחזור לאחר מכן לגדוד בתפקיד חדש. ואכן בעייתיות ההכשרה אינה תורמת לרצונם של הצעירים החרדים להמשיך, להתקדם ולשמש מדריכיהם של צעירים מהם תוך הארכת השירות הצבאי. גם אם נחפש דרכים להרחיב את מספרן ואת רמתן של ההכשרות בתוך היחידה, לא ניתן יהיה למנוע באופן מוחלט הכשרות חוץ.

- **סוגיות מסדר שלישי** - שאלות של חופש דת שהשירות של חייל חרדי ביחידה, שאינו לוחם, מעורר באופן ישיר. מדובר, למשל, בהכשרה ובחניכה של החיילים האלה בתפקידים דוגמת מש"קי ת"ש. עצם הרצון והנכונות של רשויות צה"ל למצוא פתרון הוא הכיוון הנכון. הבנה והכרה בקיום הבעיה יחד עם הרצון למצוא פתרון הם מספיקים בדרך כלל, שכן בעיה שתעלה - תמצא את פתרונה (אם הפתרון הוא אפשרי ובעל היתכנות ויעילות כלכלית).

- **סוגיות מסדר רביעי** - שאלות של חופש דת או חופש מדת שהשירות של חייל חילוני ביחידה מעורר באופן ישיר.

מהו העומק של חופש הדת ואפילו של החופש מדת שניתן להם? כיצד חירות שכזאת תשפיע על רוח היחידה, כפי שהוגדרה במסמכי היסוד שלה? זוהי סוגיה מורכבת ביותר, שהרי אנו מדברים על מצב ועל היפוכו. הנח"ל החרדי הוקם כדי לאפשר לכל חייל להקפיד על אמונתו, קלה כבחמורה,

במקביל לגידול במספר החרדים המשרתים צפויה גם לגדול הבעייתיות שבשאלת חופש הדת ובמקביל אליה - שאלת החופש מדת

אך קיום הצביון התורני ביחידה פוגע בזכויות הפרט של החייל החילוני המשרת בה. למעשה, מתהפכת כאן התמונה, וזכויות המיעוט במיקרו-קוסמוס של היחידה הן דווקא של החילונים. השאלה הזאת אף תחריף אם ישובץ ליחידה חייל דתי שאינו יהודי. אך רשויות הצבא, לפחות עד כה, ערים לבעיה ולא שיבצו חייל כזה ביחידה.

במקביל לגידול במספר החרדים המשרתים צפויה גם לגדול הבעייתיות שבשאלת חופש הדת ובמקביל אליה - שאלת החופש מדת. המניעים של צה"ל לשתף רבנים בניהול היחידה יישמרו כל עוד אין השירות בצה"ל נורמטיבי בקרב בני העדה. המניעים האלה ימשיכו להניע את הרצון להעניק הטבות מיוחדות, לפחות מבחינת חופש הדת, לחרדים המשרתים.

השאלה בנוגע לגבולות חופש הדת לחרדים המשרתים נפגשת ואף מתעמתת עם זכויות ועם אינטרסים אחרים של חיילי צה"ל החילונים, של צה"ל ושל החברה כולה. החלטה

בכלי המדידה.

כל ציבור בחברה הישראלית עשוי להיפגע אם לא תימצא היחסיות הנכונה. חלק מהציבור ימצא את עצמו נפגע בכל מקרה, בין אם אלה חילונים המבקשים לראות שוויון חובות "מייד ובדיעבד" או מחפשים חופש מוחלט מדת, ובין אם אלה חרדים העשויים להיפגע מבעיות במימוש מוחלט של רצונם לשמור על כל תרי"ג המצוות בעת השירות.

כל כיוון התבוננות שממנו הבטתי - ונוכח חוסר המוכנות של בני העדה החרדית להשתלב בחברה הישראלית, הנתפסת בעיניהם "מתבוללת" - הוביל למסקנה, העצובה כשלעצמה, כי אין כל דרך להתערות חברתית של ממש, גם לא בתוך "כור ההיתוך" של צה"ל.

באיזון שבין חופש הדת לחרדים לבין החופש מדת לחילונים ובשם עקרון השוויון אנו עשויים להגיע לשאלת השאלות: איזו זכות תועדף: שוויון הזדמנויות לנשים או חופש דת לחרדים?

עקרון החופש מדת מוביל ליצירת יחידות נפרדות. עקרון השוויון, באופן מפתיע, מוביל אף הוא לקיום יחידות נפרדות. צורכי הצבא במשקפי הפסיקה מובילים באותה הדרך לאותה המסקנה.

מהו אם כך הדין הראוי?

כאשר התחלתי לכתוב את המאמר (בסוף 2004), ידעתי כי אני רוצה לעסוק בסוגיית שירותם של חרדים בצבא, אך לא בשאלה האם לשרת, אלא בשאלה כיצד לשרת. ניגשתי למאמר מתוך כוונה להראות כיצד על הצבא ללכת לקראת החרדים המשרתים כדי לייצר תנאים כאלה שיגבירו את המוטיווציה לשרת. סברתי לתומי כי הגברת המוטיווציה תגביר את מספר המתגייסים החרדים ותדאג לשילוב טוב יותר שלהם בחברה הישראלית.

ככל שהתקדמתי בחקר הנושא, באיזוני הזכויות של החרדים והחילונים, של האינטרסים של החברה הישראלית ושל הצרכים והאפשרויות של הצבא, גיליתי אט-אט כי לפחות לדעתי שילוב מלא של בני העדה החרדית בצה"ל בתנאיהם שלהם אינו אפשרי. שילובם בצה"ל אפשרי רק ביחידות נפרדות לחלוטין, יחידות שהן על טהרת החרדים, תוך עירוב אפשרי של דתיים לאומיים שיסכימו לכך. שירותם של בני העדה החרדית ביחידות נפרדות יבטל או יצמצם אומנם את הכעס החילוני על "טפילות חברתית" של חרדים, אך ישמר את ה"גטאות" הקיימים כיום בירושלים, בבני-ברק ובעמנואל ואך יעתיק אותם אל הצבא פנימה.

כל שילוב אחר נידון מראש לכישלון. הרי ברור שאם יובא בפני בג"ץ מקרה דומה לדוגמאות שהבאתי ליחס כלפי חילונים

מבחינת חופש התרבות אל מול כל חייל חילוני בצבא.

אם כך, אותה הגדרה לאפליה לא תיתן לחייל חילוני לשרת ביחידה חרדית אם אינו מעוניין בכך, שכן זוהי שונות רלוונטית הניתנת לנטרול על-פי אותה ההגדרה עצמה. בפרט שהראיתי כי מתוך חופש התרבות יכול חייל חילוני להרגיש עצמו נפגע בשירות ביחידה חרדית, ולא דווקא מתוך דוגמת הטלוויזיות. גם בדידות חברתית על רקע תרבותי היא פגיעה בחופש תרבות, והעדר נשים או האיסור על כניסתן למתחם היחידה יכולים להיראות מזוויות מסוימות ככפייה דתית שאינה ראויה כלפי חייל חילוני או כאפליה מול חייל חילוני המשרת ביחידה אחרת.

שימוש בעקרון השוויון, אם כך, מוביל לקוטביות או להמשך המצב הקיים - יחידות חרדיות על טהרת החרדים. יישומו של העיקרון הזה יכול להוביל בשלב כלשהו אפילו לצורך של חיילים מזרמים שונים בקרב הדתיים-לאומיים להידרש להגדרה עצמית ולנסות למצב את עצמם לכיוון החרדי או לכיוון החילוני.

בשם חופש הדת והחופש מדת דווקא עקרון השוויון, אם כך, הוא זה שעשוי לגרור קיטוב נוסף של החברה הישראלית - קיטוב שבמסגרתו תישמר הפרדה בין חוגים ישראליים שונים גם בשירות בצה"ל. השוויון הוא רצוי, אך האם בנקודה הזאת הוא ראוי?

באיזון שבין חופש הדת לחרדים לבין החופש מדת לחילונים ובשם עקרון השוויון המחייב לפתוח את כל מסלולי השירות לכול - ובכלל זה לנשים - אנו עשויים להגיע לשאלת השאלות: איזו זכות תועדף: שוויון הזדמנויות לנשים או חופש דת לחרדים?

אין לי כל ספק שאם יובא נושא מעין זה בפני בג"ץ, תהא התשובה כבמשפט שלמה: בין אם "יחלוקו" ובין אם דרישת הפרדה לשני מסלולים מקבילים, זהים באופן שירותם ושונים בתנאיהם. "יחלוקו" אינו אפשרי, שכן ראשי הממסד הרבני-חרדי אינם מוכנים לויתור על עקרונות הדת כפי שהם תופסים אותם, ודרישת ההפרדה היא המתקיימת כיום.

התנאים הראויים, אם כך, הם במתן חופש דת מקסימלי אפשרי ביחידות החרדיות ללא התחשבות בעלות הכלכלית, תוך מתן אפשרות למעורבות של רבני העדה.

סיכום

מיסוד הדת הוא נכון וראוי, על אחת כמה וכמה שחופש הדת ראוי וכך גם החופש מדת ואיסור הכפייה. על מנת לשמור את זכויותיו של החייל ובכללן את הנחת היסוד "איש באמונתו יחיה", על הצבא לקיים בד בבד את כל אחד מקודקודיו של המשולש כדי לא לפגוע באיש. עוצמת ההקפדה צריכה להיבחן במשקפי הפגיעה היחסית, הנוק והתועלת לכל חייל באמונתו שלו בנוגע לשמירת מצוות הדת בצבא.

כל תנועה וכל קביעה צריכות אם כך להיבחן במבחני האיזונים (הרגישים כשלעצמם לעיני המתבונן) ובמידתיות הנכונה, אשר גם לה פיזור (טולרנס) גבוה בהתחשב במודד או

ביחידות חרדיות, יגרור הדבר בעקבותיו ביקורת של בג"ץ ויוביל לבסוף לאותן יחידות "גטאות". עם זאת ברור ששילובו של חייל חרדי שאינו מעוניין בכך ביחידה חילונית שבה משרתות חיילות, או שלא מסופק לו מזון בהכשר המתאים, יוביל בסופו של דבר לאותה התוצאה.

המסקנה המפתיעה יותר שאליה הגעתי היא כי השוויון גורם לקיטוב. האם הדבר ראוי? אין כל ספק שהתשובה היא שלילית. אך כך גם התשובה לשאלות האם לפגוע בחופש הדת של החרדים המשרתים או האם לפגוע יתר על המידה בחופש מדת של החילוניים המשרתים.

התהליך של התערות החברה החרדית בציבור במדינת ישראל נראה ארוך מאוד ומייגע, אך אני מקווה שאין הוא בלתי אפשרי. שינויים נראים בכל יום: אם זהו ארגון זק"א שהולך ומשתף פעולה עם הממסד ומתערה לתוכו, ואם זה הרב עמרם בלוי המדליק משואה ביום העצמאות, ואפילו אם זהו זרם, זרזיף אומנם, של חיילים חרדים המתגייסים ליחידת הנח"ל החרדי ונושאים את נס שירות הביטחון.

מסקנות ועדת טל מקבלות אם כך משנה תוקף גם לאחר בחינתן במשקפי זכויות האזרח ואיזוני הזכויות והאינטרסים של כלל האוכלוסייה הישראלית-יהודית: "מסגרת מוגנת לשירותם של חיילים חרדים" בדגם של מסלול נצח יהודה. מסקנתי בתום המאמר הזה היא פשוטה: המצוי הוא גם הרצוי!

שינויים קלים מחויבים לכאן ולכאן, כתיבת כללים ונהלים נדרשת, אך העיקרון של שירות חרדים ביחידות נפרדות ותוך שמירת צביון חרדי בשיתוף רבני העדה החרדית הוא הדרך היחידה - במגבלות של חוקי מדינת ישראל ושל זכויות האזרח המוכרות בה - כדי לממש באמת ובתמים את מתן האפשרות לשירות חרדים.

העיקרון של שירות חרדים ביחידות נפרדות ותוך שמירת צביון חרדי בשיתוף רבני העדה החרדית הוא הדרך היחידה כדי לממש באמת את מתן האפשרות לשירות חרדים

הערות

1. סעיף 9 לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, "סייג לגבי כוחות הביטחון".
2. ברוך נבו ויעל שור, **כבוד האדם בצה"ל**, מתוך פרויקט צבא-חברה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2001, עמ' 10
3. ד"ר גדעון ספיר, "גיוס בחורי ישיבות לצה"ל - הצעת מתווה לשיקולים הנורמטיביים הרלוונטיים", **פלילים ט'**, תשס"א
4. הוועדה לגיבוש ההסדר הראוי בנושא גיוס בני ישיבות בראשות השופט צבי אי טל, להלן: ועדת טל.
5. שיחות שקיימתי בשנת 2000 עם רס"ן עוזי, חוזר בתשובה חרדי, שרבנים ביקשו ממנו לחזור לשירות בצה"ל כדי להקים את הגדוד ולהיות מפקדו

6. הראשון - בהסכמת גורמים בצה"ל ובמשרד הביטחון. נתוני ועדת טל, כפי שהציגו בפניה נציגי האוצר, מצביעים על נזק ממשי למשק הישראלי כתוצאה מאי-יציאתם לעבודה של גברים מהמגזר החרדי.
7. הוראות קבע אכ"א מוצעות, דת 2000-2, עודכנו באחרונה ב-2 באפריל 2001. בשונה מהוראת קבע אכ"א, הוראת קבע מוצעת היא טיוטה פנימית של אכ"א, שלא קיבלה תוקף של כלל צבאי. הוראת קבע אכ"א, כפי שיפורט בהמשך, היא השלישית בהיררכיית החקיקה הצבאית הפנימית לענייני כוח אדם.
8. סעיף 31 להוראת הפיקוד העליון 2021.
9. משיחות שקיימתי בשנת 2000 עם רס"ן עוזי, מפקד הגדוד הראשון ומקימו, ועם המפקד השלישי של הגדוד, סא"ל אדי, בשנת 2003.
10. שיחת רקע שקיימתי עם סגן רב פיקודי בצה"ל העוסק רבות בגדוד ובפסיקת הלכות בתחומי הצבא והביטחון.
11. נתון שמסר לי מפקד הגדוד בינואר 2004.
12. כפי שמובאות בטיטוט מאמרם של הדר לפשיץ ושל גדעון ספיר "האם המדינה רשאית לתמוך בדת, ואם כן כיצד, באיזו מידה ובאילו תנאים?"
13. שכן אינה נדרשת לאישור גורם חיצוני (שר הביטחון).
14. גדעון ספיר, **שם**, עמ' 226-235
15. גיון לוק, "על הממשל המדיני", בתוך ברוך זיסר (עורך), **המחשבה המדינית**, תל-אביב וירושלים, שוקן, 1990, עמ' 214-262
16. בש"פ 3515/95, אלון שרגאי נ' התובע הצבאי, פרקליטות חיל האוויר, פ"ד נא(2), 688
17. בג"ץ 6055/95, שגיא צמח נ' שר הביטחון, פ"ד נג(5), 241
18. אלון שרגאי, **שם**, עמ' 689
19. גדעון ספיר ודני סטטמן, **חופש הדת, חופש מדת והגנה על רגשות דתיים**, טיוטת מאמר
20. השופטים אור וחשין בבג"ץ 3872/93, מישראל נ' ראש הממשלה, פ"ד מז(5) 497
21. השופט חשין בפרשת מישראל הנ"ל, **שם**, 507
22. רות גבזיון ויעקב מדן, **מסד לאמנה חדשה בין יהודים בענייני דת ומדינה בישראל**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003, עמ' 57
23. בו פנו לנציב קבילות החיילים קבוצת חיילים חילוניים מן הגדוד בטענות הרשומות.
24. מתוך שיחה עם ראש מחלקת חוגרים במפקדת זרוע היבשה באמצע 2003 במסגרת טיפול בפנייתו של חייל חילוני שביקש לעבור ליחידה חילונית.
25. "הנחות יסוד ועקרונות מנחים לבניית מסגרת תורנית בגדוד נצח יהודה" שנכתבו על-ידי מפקד הגדוד הראשון אומצו ושונו במהלך השנים.
26. נוהג המוכר לי משירות ביחידות שונות ובתפקידים שונים - החל מתפקידי חייל וכלה בתפקידי מפקד בכיר - לפחות בשנים 1979-1991
27. שיחה עם תא"ל ד"ר מנחם פינקלשטיין, הפרקליט הצבאי הראשי, בתחילת שנת 2000.
28. החייל פנה אליי ב-2002 והועבר ליחידה רגילה לאחר דין ודברים ביני לבין סא"ל אדי, מפקד הגדוד באותה העת.
29. מתוך שיחה עם מפקד מרכז מזון, אל"ם יהודה, שהתקיימה ב-2003, ובעקבות התעמקות בסוגיה עם רב אוגדתי באותה העת.
30. השופט שטרסברג כהן בבג"ץ 4541/94, אליס מילר נ' שר הביטחון, מט(4) 94, 119

